

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal



You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za



SA EXAM
PAPERS



basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2014

TIMARAKA: 70

NKARHI: tiawara ti2

Papila leri ri na 13 wa tipheji.

SWILERISO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisiso	(Timaraka ta 30)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(Timaraka ta 10)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi	(Timaraka ta 30)
2. Hlaya swileriso HINKWASWO hi vukheta.
3. Hlamula swivutiso HINKWASWO.
4. Sungula swivutiso swa xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
5. Nkhwatihata emakumu ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
6. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona.
7. Tlula ntila loko u hetile nhlamulo ya xivutiso XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
9. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka).
10. U tsundzuxiwa ku tirhisa nkarhi hi ndlela leyi landzelaka:

XIYENGE XA A: kwalomu ka 50 wa timinete
XIYENGE XA B: kwalomu ka 25 wa timinete
XIYENGE XA C: kwalomu ka 45 wa timinete

5	Rimbilana u tiphinile swinene loko a ri le ka kokwana wa yena. Mukhegula a a tikarhata swinene ku vona leswaku ntukulu wa yena wa hungaseka minkarhi hinkwayo hikuva a tshama a ri karhi a n'wi dyondzisa maswekele ya swakudya swa ndhavuko. Hinkwaswo leswi a swi twile hi tata wa yena, a nga kalanga a nga swi vona. U hlamarisiwile hi malwandla lawa a va n'wi komba wona na vumunhu lebyi vanhu va tiko ra ka Xikotikoti a va kombana byona, lebyi na yena a va n'wi komba byona.	40
6	Lexi nga va xihlamariso lexikulu eka Rimbilana i ku kuma leswaku mukhegula N'wa-Musapa na vanghana va yena vaN'wa-Mpikanisi na N'wa-Filimoni a a va tilulamiserile ku ta endzela na yena endzhawini leyi vuriwaka Khindlimukani Magaza hi siku ra ti 24 Ndzhati, ri nga siku ro tlangela ndhavuko laha tikweni hinkwaro ra Afrika-Dzonga. Xihlamariso lexi, a xi nga languteriwanga hi Rimbilana hikuva eka yena a swi teka leswaku vanhu va le matiko xikaya, ngopfu-ngopfu vakhegula, a va tivi nchumu hi swa masiku yo hlawuleka ya laha tikweni hikwalaho ka leswi va nga dyondzangiki xikolo.	45 50
7	EKhindlimukani Magaza, Rimbilana u tiphinile swinene hi ku vona mincino yo hambanahambana ya xigaza tanihi muchongolo, xincayincayi na mkhinyavezo laha a va hlovile hi tinghundhu, switlapfi, timbyembye na swibelana leswi a swi khavisiwile hi vuhlalu na swipereta. Madoda na wona a ya phikizana hi ncuva, muravarava na ku luka vugoda na tingoti. Kasi vakhegula vona a va tihungasela hi ku tlhava masangu, swirhundzu na switshatshana. Loko va ri vakhalabya lavo rhandza ku lotalota mikwana na swigwagwa vona a va vatla minkombe, majoko, swikeyi na tinhonga leto khavisiwakhavisiwa.	55 60
8	Swakudya swa xintu swo fana na tihove, xinghwimbi, tshopi, vuswa bya xibasa na miroho yo kandzeriwa, naswona a swi ri karhi swi swekiwa swi chuluriwa ku ya hi ku hambanahambana ka swona. Loko va hetile ku hungasa hi mincino leyo hambanahambana, ku tshamiwile hansi ku tswatsiwa swakudya leswo nandziha lero Rimbilana a ka a lava na ku titsema na tintiho. Hi siku leri, u karile a swi vona leswaku exipilongo ku hanyiwa hi ndlela leyi a ngo yi hlanya kunene etibukwini ya leswaku munhu i munhu hi un'wana munhu.	65
9	Loko a tlhelerile exilungwini, u rungulerile munghana wa yena Khombomuni hinkwato ta le xipilongo. U n'wi byerile na leswaku yena lembe leri landzelaka u ya hetisa xikolo kona kwale ka Xikotikoti leswaku a ta dyondzisiwa hinkwaswo swa ndhavuko na vutshila hi vakhegula va nga si fa va fambela makumu na swona. U tlherile a n'wi naveta hi ku vula leswaku ku hanya laha xilungwini, munhu u kayela swo tala.	70 75

[Xitshuriwa lexi i xa vutumbuluxi]

NA

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.fotosearch.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Nyika swikombiso swimbirhi swa mfuwo wa rixaka ku ya hi xitshuriwa lexi. (2)
- 1.2 Xana Rimbilana u tiphinile hi yini loko a endzerile eka Xikotikoti? Boxa xilo xin'we. (1)
- 1.3 Nyika tinhlamuselo ta leswi landzelaka:
 - 1.3.1 Mhaka yo ka yi nga ku nyiki vurhongo. (2)
 - 1.3.2 Ku kanya mbilu. (2)
 - 1.3.3 Ku byi tlhava. (2)
- 1.4 Kuma rito rin'we eka xitshuriwa leri vulaka leswaku kokwana wa Rimbilana na vanghana va vona a va kota ku khoma vanhu kahle. (1)
- 1.5 Xana u yima na yona mhaka ya leswaku ku amberiwa i ku tson'wa xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.6 Xana wa ma tsakela mavonelo ya Khombomuni hi tlhelo ra le matiko-xikaya ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.7 Xana siku ra Mfuwo na ndhavuko ri tlangeriwa hi tingani laha Afrika-Dzonga? (1)

- 1.8 Hi xihi xivangelo xa ku va N'wa-Musapa a yisile Rimbilana eKhindlimukani Magaza? (2)
- 1.9 Hi xihi eka leswi landzelaka lexi nga weriki eka swikongomelo swa Khindlimukani Magaza?
- A Ku tlanga mintlangu yo hambanahambana ya xintu.
B Ku kuma swo hungasa hi swona.
C Ku hungasa hi ku banana no rhuketelana.
D Ku tlangela mfuwo na ndhavuko wa Vatsonga-Machangana. (1)
- 1.10 Loko siku ra Ndhavuko na mfuwo ro susiwa eka khalendara ya laha tikweni, xana u nga titwa njhani? (1)
- 1.11 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini Bikiza a nga rhandzi ku endzela ekaya? (1)
- 1.12 Nyika dyondzo leyi kumekaka eka xitshuriwa lexi. (2)
- 1.13 Hi wihi nkongomelo wa xitshuriwa lexi? (2)

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.14 Hlamusela hi ku komisa leswi humelelaka eka xitshuriwa lexi. (2)

SWIVUTISO: SWITSHURIWA SWA A NA B

- 1.15 Kombisa ku yelana loku nga kona exikarhi ka xitshuriwa xa A na xa B. (2)
- 1.16 Xana xifaniso lexi xi nga eka xitshuriwa xa B xi seketela njhani mhaka leyi xitshuriwa xa A xi vulavulaka hi yona? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA HI MARITO YA WENA N'WINI**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka lexi nge: 'Dyondzo hi yona khiya ra vutomi', kutani u tsala nkomiso/nkatsakanyo lowu wu kombisaka nkoka wa dyondzo.

LEMUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

- Komisa hungu leri vulavulaka hi mhaka ya leswaku dyondzo hi yona khiya ra vutomi hi marito lama nga hundziki 90 u kombisa nkoka wa dyondzo. Tirhisa swivulwa leswi heleleke swa wena n'wini.
- Nkomiso wa wena wa ndzimana kumbe ku xaxameta tipoyinti swi fanele ku katsa timhakankulu ta nkombo (7).
- U nga tsala hi ndlela ya ndzimana kumbe yo xaxameta tipoyinti.
- A wu languteriwangi ku katsa marito ya nhlokomhaka eka nhlayo ya marito ya wena.
- Kombisa nhlayo ya marito emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**DYONDZO HI YONA KHIYA RA VUTOMI**

Dyondzo hi yin'wana ya migingiriko ya nkoka evuton'wini bya munhu. Dyondzo i khale yi ri kona. Kahlekahle yi tumbulukile na vanhu; hi marito man'wana, dyondzo na munhu i mahahlwa. Kutani munhu u havaxerisiwile vutivi ka ha ri ekusunguleni ka misava. Leswi hi swona swi endlaka leswaku munhu a va munhu hikwalaho ka dyondzo.

Dyondzo i ya nkoka eka vanhu va rixaka rin'wana na rin'wana. Hi yona yi hluvukisaka tindhawu leti vanhu va kumekaka eka tona. Yi endlaka leswaku vanhu va kota ku hanya swin'we hi ku rhula na ku twanana. Yi endlaka leswaku vanhu va kota ku vona nkoka wa vutomi bya vona kun'we na mbangu lowu va hanyaka eka wona. Yi endlaka leswaku vanhu lava dyondzekeke va kota ku vona nkoka wa dyondzo ya vona hi ku hlayisa hinkwaswo leswi nga ehansi ka vulawuri bya vona.

Dyondzo i mfungho lowu kombisaka leswaku munhu u tshunxekile. Xidyondzeki xin'wana xi vurile marito lama: 'Ko va vanhu lava dyondzeke ntsena lava tshunxekeke.' Hi tlhelo rin'wana, dyondzo hi yona xitlhangu xa vutomi.

Dyondzo i mfungho lowu endlaka leswaku munhu a xiximeka. Kasi xidyondzeki xin'wana xi vurile leswi: 'Vanhu lava dyondzekeke va swi kota ku xixima van'wana va tlhela na vona va xiximeka ku tlula lava va nga dyondzekangiki tanihileswi va nga twisisiki nkoka wa dyondzo.' Dyondzo yi lawula vunene bya muntshwa lebyi hlanganeke na ku tshinya ka lavakulu eka leswi swi nga n'wi humesaka endleleni.

Dyondzo hi yona timitsu ta vutomi lebyinene eka muntshwa. Muntshwa u va munhu lonene loko a kota ku tihundzuluxa eka mahanyelo ya vuharhi a namarhela eka ya vumunhu. Hi ku komisa, dyondzo i nchumu wa nkoka swinene evuton'wini bya vanhu hinkwavo. Loko hi gimeta hi nga vula leswaku leswi muvatli a kulutswerisaka xiswona

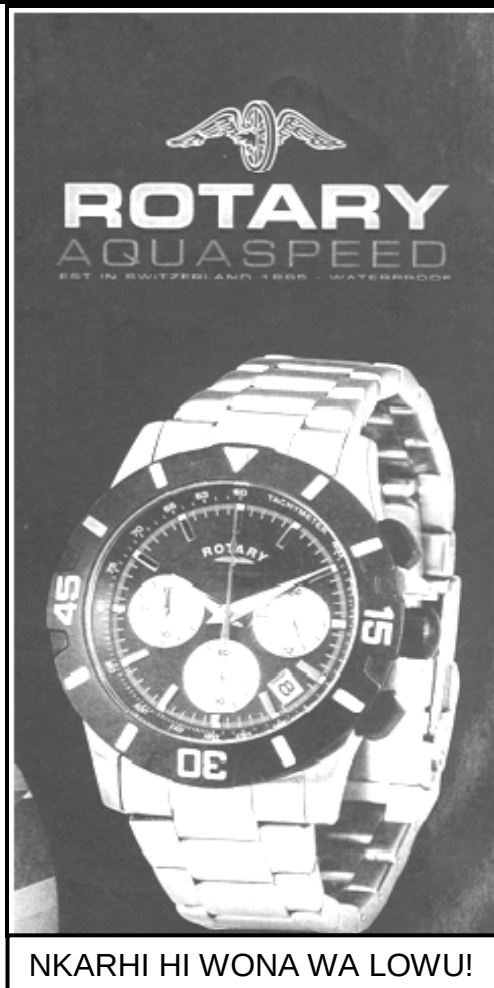
xivatliwa xa yena, swa fana na leswi dyondzo yi hundzuluxisaka xiswona vumundzuku bya munhu.

[Xi hundzuluxeriwile xi huma eka webusayiti ya www.preservearticles.com]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3: XINAVETISO**

Hlaya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi vutisiweke.

XITSHURIWA XA D

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.stockimages.com]

Xikombankarhi xo xonga xa *Rotary* hi xona ntsena u nga xi tshembaka. A xi fani na swikombankarhi **leswin'wana** swi pfaka swi lutla. Swikombankarhi **swin'wana** swi kavanyeta vadyondzi eka tidyondzo ta vona loko swi rila. Muchudeni un'wana na un'wana loyi a tiyimiseleke ku pasa loko lembe ri hela u fanerile ku xava xikombankarhi lexi. Xa ku pfuxa, xi ku komba nkarhi xi tlhela xi ku pfuna ku hlayela nkarhi loko u ri karhi u tsala xikambelo.

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA D

3.1 Nyika mavizweni wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi xi nga laha hansi.

Xikombankarhi xo **xonga** xa *Rotary* hi xona ntsena u nga xi tshembaka.

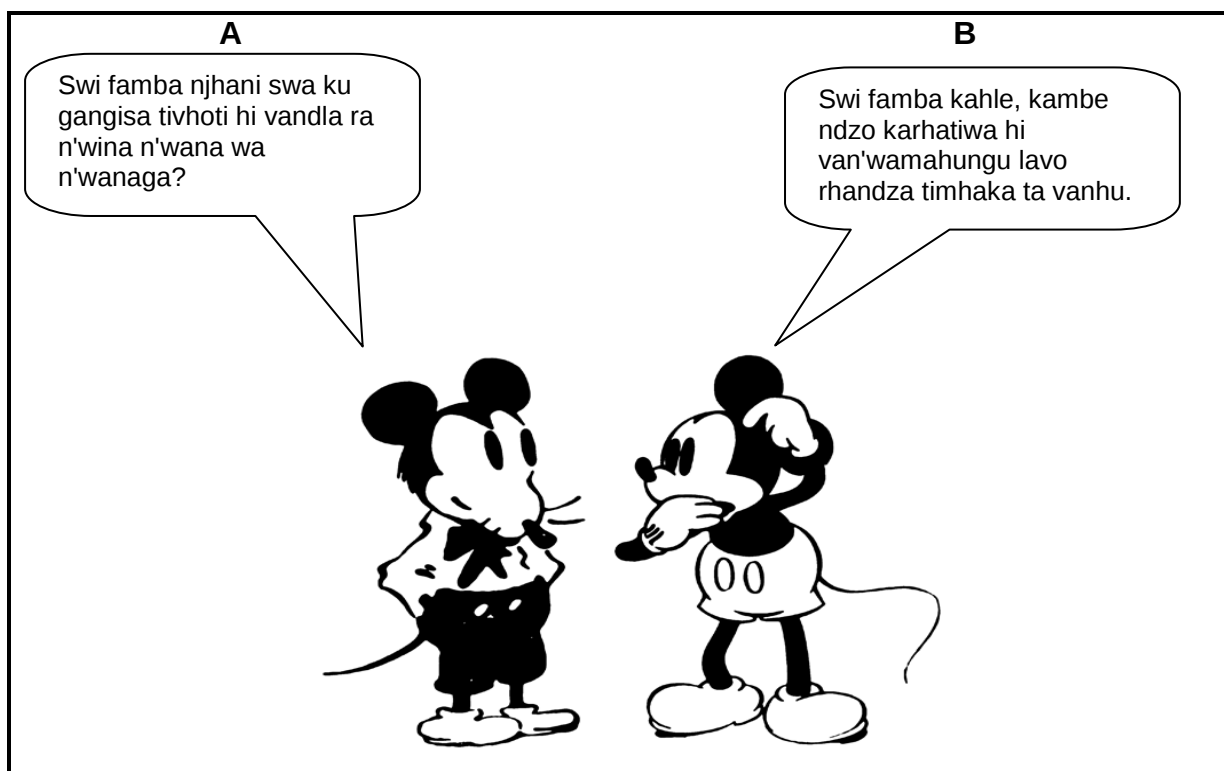
(1)

- 3.2 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u sungula hi rihlanganisi leri tikisiweke.
Swikombankarhi swin'wana swi kavanyeta vadyondzi eka tidyondzo ta vona **loko** swi rila. (1)
- 3.3 Hi ku vona ka wena, marito lama nge 'Nkarhi hi wona wa lowu' ya nga va ya hlamusela yini? (1)
- 3.4 Hlamusela leswaku marito 'leswin'wana' na 'swin'wana' lama nga ka eka xinavetiso, ya hambana njhani hi tinhlamuselo. (2)
- 3.5 Hi wihi nkoka wo va vito ra xikombankarhi lexi ri tsariwile hi fonto leyikulu? (2)
- 3.6 Kombisa tlhelo leri munavetisi a phewelaka eka rona eka xinavetiso lexi. (2)
- 3.7 Xana u titwa njhani hi xinavetiso lexi? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- [10]

XIVUTISO XA 4: KU TWISISA SWIPHEMU SWIN'WANA SWA VUHANGALASI BYA MAHUNGU

Xiya khathuni leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI



SWIVUTISO: XITSHURIWA XA E

- 4.1 Xana ku gangisa tivhoti swi vula yini? (1)

- 4.2 Nyika ritofularha ra rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi xi nga laha hansi:
'Ndzo karhatiwa hi van'wamahungu lavo **rhandza** timhaka ta vanhu.' (1)
- 4.3 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u sungula hi rito leri tikisiweke.
Ndzo karhatiwa hi **van'wamahungu** lavo rhandza timhaka ta vanhu. (2)
- 4.4 Nyika nhlamuselo ya rito 'van'wamahungu' leri kumekaka eka khathuni leyi nga laha henhla. Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
- A Vateki va mahungu.
B Vanhu vo rhandza timhaka leti nga riki ta vona.
C Vanhu lava va nga na mahungu.
D Vanhu lava rhumiwaka ku ya vika timhaka. (1)
- 4.5 Hi ku vona ka wena, xana ku nga va ku humelela yini eka khathuni leyi? (1)
- 4.6 Xana nhlamulo ya ximunhuhakwa xa B i xikhovalolo hi ndlela yihi laha ka khathuni leyi? (1)
- 4.7 Tirhisa rito 'gangisa' ra xivulavuri xa A kambe ri nyika nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka khathuni. (2)
- 4.8 Xana hi ku vona ka wena xivutiso xa ximunhuhakwa xa A xi kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[10]**XIVUTISO XA 5**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI**VA TSHOVELA LAHA VA NGA RIMANGIKI KONA**

- 1 Kunene siku ra ngati a ri tshwuki. **Tanihi masiku, Ravuntlhanu rolero ra ku hela ka nhweti. Nkulukumba Jazi u lo na ku bulumuku o vusiku sala endlwini, a ya exitichini xa mabazi ku ya rindzela bazi ro ya eGiyani laha a a tirha kona.** Loko a fika exitichini, dyambu a ri nga si tlhava. U kumile vavanuna va mune na wansati un'we va fikile exitichini. 5
Loko a va xiya, u swi vonile xikan'we leswaku a va nga ri **vaaki va tiko** ra rikwavo ra ka Nkovani. U fikile a va xeweta, kambe ku pfumarile na un'we wo n'wi susa nurhu. Hi ku ehleketa leswaku kumbexana a va n'wi twangi, hiloko a **tlhela** a tlakusanyana rito a ku: 'Hi losile varikwerhu.' Ko tlhela ko hwii! Kwalaho a swi lemuka xikan'we leswaku **xi kona lexi nga kona.** 10
Hiloko a suka a ya tiyimela ekulenyana, a rindzela ku fika ka bazi. Kunene bazi ri vuyile ri ta fika ri huma eNtlhaveni. Jazi u vile wo hetelela ku khandziya bazi leri. Ehandle a ku lo sala ntsena wansati na wanuna un'we wa lava Jazi a va kumeke exitichini namixo. Yena a a ehleketa leswaku a vo heleketa vavanuna lavan'wana vambirhi lava se a va tshamile exitulwini 15
xa le mahlweni lexi a xi ri endzhaku ka xitulu xa muchayeri.

- 2 U te loko a ha humesa mali yo hakela muchayeri, o twa ku kho, enhlokweni onge o weriwa hi dyintsandza. U rhetemukile a ya ba nghilazi yo sirhelela muchayeri hi mombo, kutani mahlo ya yena ya vona tinyeleti. Phela nsulavoya ya wansati a xi lavile ku n'wi lamata hi ku n'wi hima hi dyibamu nhloko leyi. A xi endlela leswaku a tlhenguuka xi ta langutana na muchayeri. **Xona na nsulavoyakulobye va kombeterile muchayeri hi swibalesa**, va koxa leswaku a va nyika mali. Tinsulavoya letiya tinharhu ti ngheneke ebazini na tona ti humesile swa tona swibalesa, ti xungeta vakhandziyi na ku va lerisa ku tshamiseka. Loko muchayeri a vona leswaku xiyimo xi bihile, u hatlisile a nyika tinsulavoya nkwama wa mali leyi a yi hlengeleteke mixo wolowo. Va n'wi lerisile ku yima, kutani va chika, va tala na nhova. 20 25

[Xitshuriwa xa vutumbuluxi]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA F

- 5.1 Hikahata xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka mintila ya 1–4.

Tanihi masiku, Ravuntlhanu rolero ra ku hela ka nhweti. Nkulukumba Jazi u lo na ku bulumuku o vusiku sala endlwini, a ya exitichini xa mabazi ku ya rindzela bazi ro ya eGiyani laha a a tirha kona. (2)

- 5.2 Tsala nkomiso wa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka, lexi kumekaka eka mintila ya 2 na 3.

Nkulukumba Jazi u lo na ku bulumuku o vusiku sala endlwini, a ya exitichini xa mabazi ... (1)

- 5.3 Vumba xivulwa hi rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka ntila wa 4, u humelerisa nhlamuselo yo hambana na ya xivulwa lexi.

Loko a fika exitichini, dyambu a ri nga si **tlhava**. (1)

- 5.4 Nyika nhlamuselo ya marito lama nga eka ntila wa 1 lama nge:

Siku ra ngati a ri tshwuki. (1)

- 5.5 Eka tinhlamuselo leti landzelaka, hlawula nhlamuselo leyi yi nga yona ya ntlangiso wa marito lowu nga kona eka marito lama tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka ntila wa 10.

Kwalaho a swi lemuka leswaku xi kona lexi nga kona.

- A Ku hava nchumu lowu lavaka ku endliwa.
- B Ku na mhaka yo saseka leyi lavaka ku endliwa.
- C Ku na xo karhi lexi lavaka ku humelela.
- D Ku hava leswi va lavaka ku hlamula swona. (1)

- 5.6 Tsala xivulwa lexi landzelaka lexi nga eka ntila wa 22, xi va eka nkarhi lowu **taka** hi tlhelo ra **nandzulo**.

Xona na nsulavoyakulobye va kombeterile muchayeri hi swibalesa. (1)

- 5.7 Nyika rito rin'we ematshan'weni ya xivulwahava lexi tikisiweke eka xivulwa lexi nga laha hansi xa mintila ya 6–7.

Loko a va xiya, u swi vonile xikan'we leswaku a va nga ri **vaaki va tiko** ra rikwavo ra ka Nkovani.

(1)

- 5.8 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini vavanuna na wansati lava Jazi a nga va kuma exitichini va nga n'wi hlamulangi loko a va xeweta?

(1)

- 5.9 Xana mavulavulelo lama nge: 'va tala na nhova.' A wu ta ma tirhisa loko swi te yini?

(1)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70